

PRVÝ SVETOVÝ PORIADOK, ALEBO PORIADOK PRVÉHO SVETA? (OD TRANSFORMÁCIE KU KONCU DEJÍN A ZRÁŽKE CIVILIZÁCIÍ)

JOZEF PAUER, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Situácia permanentnej transformácie. Dvadsiate storočie, storočie neskončenej vojny v jej troch (či štyroch?) dejstvách, storočie zloby, v ktorom sa naša civilizácia tak premyslene, no bez srdca ženie za vidinou šťastia, neustupuje zo svojho kurzu ani v bezprostrednej blízkosti tretieho milénia. Nadalej opisuje *cirkulus vitiosus* sklamaní, porážok, nešťastí, bolesti a smrti.

Jeho posledná dekáda prináša celosvetové procesy sociálnej destabilizácie. Na jednej strane vidíme, ako s koncom studenej vojny zmizli aj charakteristické vojny dvoch supervelmocí. V niektorých rozvojových krajinách sa tak dospelo k mierovým dohovorom a pravdepodobne aj zásadná politická zmena v Južnej Afrike sa uskutočnila vďaka zmeneným medzinárodným podmienkam. Záblesk idey zjednotenia prekrižoval klenbu Európy i sveta a zelektrizoval srdcia i hlavy ľudí na kontinentoch aj na ostrovoch v oceánoch odvekou myšlienkou jedného, spoločného sveta, v ktorom skončí nepriateľstvo a nespravodlivosť. Ľudí už nebude rozdeľovať ani reč, ani ich viera či náboženstvo, zvyklosti a tradície alebo štátne zriadenia. Ozón z tohto záblesku však vzápätí stúpol v hrmote osekvajúcich nivelizačných úderov vynucovanej globalizácie, ktorá napriek pestrému arzenálu svojich nenásilných taktík neváha siahnúť aj po bombách a násilnom vysídľovaní. Totalita sa nahrádza globalitou, svetový trh ruší všetky rozdiely, aby absolutizoval jediný: rozdiel medzi súkromným vlastníctvom, bohatstvom a biedou.

Mali by sme však pamätať aj na fakt, že racionalita studenej vojny ako prostriedok riešenia veľmocami netolerovateľných záležitostí zmizla v prachu rozobratého berlínskeho múra a zatiaľ ju nenahradil žiadny nový systém diplomatických nástrojov, ktoré by vhodne reagovali na nové kritické situácie. Inými slovami: po prestavbe starého medzinárodného poriadku sa vynoril rad nových problémov a s nimi urgentná potreba primeraných medzinárodných noriem a dohôd, ktorá však napriek kvantite prijatých právnych noriem doposiaľ nie je uspokojivo saturovaná. (Vieme, že normy samotné nič nezmenia. Čo nám vari najviac chýba, to je skôr zmysel pre mieru.) Nielen v Afrike a Ázii, ale aj na starom kontinente vznikli trhliny narastajúcej nestability. Veď ak aj niečo istú dobu celkom dobre funguje, nemusí to tak byť navždy. Napriek rozmanitým zvratom, rozporom a ťažkostiam panovala v povojnovej Európe celkovo priaznivá konštelácia, ktorá jej dávala charakter pomerne dobre usporiadaného procesu. V súčasnosti je však svetová politika taká nevypočítateľná a plná nečakaných udalostí, že aj jej najsilnejšie stránky môžu Európe pripraviť tie najkritickejšie okamihy. Explóziúna

zmena prináša po okamžitej úľave aj nové ťažkosti. A tým dnes ani zďaleka nevidno koniec.

Tak vnútorným inštitúciám jednotlivých krajín, ako aj medzinárodnému spoločenstvu chýbajú efektívnejšie prístupy a vhodné diplomatické a ekonomické mechanizmy, ktorými by sa dalo reagovať na stále nové výzvy transformačných procesov. Vyrastajú celé generácie nepoznaných problémov a už existujúca trhlina sa roztvára a prehlbuje ako tma.

V niektorých krajinách zostávajú tlieť zabudnuté vojny, ktoré začali ešte v rokoch studenej vojny, no neskôr získali svoju vlastnú skrytú dynamiku a medzinárodné spoločenstvo stratilo nad nimi kontrolu.

Kolaps komunizmu v bývalom Sovietskom zväze a v jeho satelitoch v strednej a východnej Európe neprispel zásadnejšie k stabilizácii tzv. sveta slobody a medzinárodného poriadku. Počiatočná eufória z pádu železnej opony, veľké nádeje a očakávania skysli napokon v dusivých výparoch z prepuknutých vnútorných a medzinárodných konfliktov. Vojna v Perzskom zálive, vojna v Bosne, vojna NATO proti Juhoslávii a nebezpečná destabilizácia Balkánu vôbec, nekončiace nepriateľské akcie fundamentalistických ideológií a hnutí - to sú len niektoré momenty, ktorými možno len takto heslovite načrtnúť situáciu permanentnej transformácie na medzinárodnej úrovni.

Pokrok, rozvoj, modernizácia. Demontáž komunizmu ako epochálna udalosť roku 1989 ovplyvnila nielen bývalé štáty s komunistickým režimom, ale celý svetový politický systém. Dramatické zmeny vo vzťahoch medzi Západom a Východom vyvolali aj radikálne zmeny vzťahov medzi Severom a Juhom. Význam a dôsledky týchto zmien dnes ešte nedokážeme ani predvídať. Pestrosť a hojnosť rozmanitostí, ktorú priniesol kolaps komunizmu, je však úrodou veľmi ambiguitnou. Staré pojmy už nevystihujú a nedokážu vysvetliť nové skutočnosti. Zoči-voči novým udalosťami sa vo variete modelov a pojmov používaných len v nedávnej minulosti vynárajú kľúčové problémy v chápaní niektorých termínov, spomedzi ktorých azda najfrekvencovanejšími sú pokrok a rozvoj, demokracia a voľný trh, pluralizmus, kultúra či civilizácia, poriadok a odlišnosť, jednota a rozmanitosť atď.

Napríklad už od počiatku novoveku rozvoj nemal vždy a všade iba pozitívny význam. Uplatnenie nových technológií sa ukazovalo ako pozitívne najmä na Západe. Industrializácia rozvojových krajín sa u pôvodného obyvateľstva niekedy spájala s predstavou neznesiteľného bremena a často aj viedla skôr k narušeniu vlastnej miery vecí v danej spoločnosti a kultúre, skôr ku kríze hodnôt a k nestabilite ako k reálnemu pozitívnemu rozvoju, ktorý by obyvateľom týchto krajín spolu s integráciou nových náhľadov a prístupov moderného sveta umožňoval zároveň rozvinúť ich jedinečné kultúrne dedičstvo. Napokon, pomyslime na doposiaľ najintenzívnejšie stretnutie s iným, cudzím človekom a s úplne inou kultúrou, ktoré stojí na počiatku modernity: na stretnutie španielskych conquistadorov s Indiánmi, na objavenie Ameriky a nasledujúcu apokalypsu Indiánov, ktorí víťali bieleho človeka ako prirodzenú, chýbajúcu súčasť celku, ako komplementárny element, ktorý kompletizuje univerzum. Ich víťajúce, obnažené tváre a hrude sa stali odkrytým a dobre zamerateľným terčom pre rinčiacu zbraň

dobyvateľov, pre ktorých tieto bytosti nemali tvár, boli len predmetmi, ktoré im stáli v ceste za zlatom.

V súvislosti s dlhými storočiami kolonializmu je už non-okcidentalizmus, ktorý sa dnes pokúša presadiť sa v Ázii aj Afrike, čosi iné ako len číre oživenie vlastnej tradície, pretože za posledných päťsto rokov sa udialo priveľa zmien na to, aby to vôbec bolo možné. "Objavuje sa tu varieta kultúrnych hybridov, v ktorých sa stretávajú tradičné filozofické a náboženské prvky s výpožičkami zo Západu." ([1], 197) Adekvátnejšie chápanie rozvoja by preto malo vyjadrovať a vlastne aj zdôrazňovať proces odvíjania a tvorby vlastnej kultúry, jej tradícií a hodnôt v rámci nového, globálneho kontextu. Takúto rozmanitosť v jednote však možno dosiahnuť iba do takej miery, do akej to umožní nový svetový poriadok.

Rezignácia komunizmu na vlastnú reformu znamenala zmenu formy a veľkosti sveta a zintenzívnenie globálnych výziev. Tie však narážajú na steny prázdnych priestorov, z ktorých sa namiesto artikulácie konkrétnych otázok či možných odpovedí vracajú len ich vlastné tupé ozveny. V civiacej trhline medzi globalizujúcou sa formou sveta a lokálnymi kultúrami sa ako pokus o východisko zo všeobecnej dezorientácie a mráкотného blúznenia trhovníkov znovu rodia teórie modernizácie a rozvoja. V súvislosti s otázkami globálneho rozvoja našej planéty však treba poukázať na fakt, že západné spoločnosti už ďalej nemôžu slúžiť ako dokonalý model rozvoja celého sveta - najmä ak prechádzajú érou vlastnej dekadencie.

Rozšírenie konzumného životného štýlu po celej zemi by viedlo ku kolapsu jej biosféry. Závažnosť tohto problému nám (aj keď trochu zjednodušene) sprítomní predstava situácie, v ktorej by na obyvateľstvo Indie a Číny pripadal rovnaký priemerný počet automobilov ako v západnej Európe či v USA.

Pád komunizmu bol dlhoočakávanou, vítanou a oslavovanou udalosťou. Ved' priveľa ľudí trpelo v zovretí oceľovej obruče autoritársko-totalitárnych režimov. Napriek tomu nemáme dôvod velebiť zachovanie a prežívanie kapitalizmu, ktorý neznamená len prínos a znásobenie blahobytu národov, ako to očakával Adam Smith. Stačí pomyslieť na jeho dopad na sociálne a kultúrne štruktúry - a to nielen v rozvojových krajinách. Rozklad, mlčiace tváre skrivené utrpením... Tento partikulárny systém si nárokuje univerzálnosť a v rôznych maskách svojho vplyvu (či už ako uznávaná autorita, nanútená moc alebo stohlavá manipulácia) sa zmocňuje všetkých končín sveta. V tejto súvislosti Jean-Francois Lyotard poznamenáva: "Krivda, ktorú spôsobuje kapitál, ... by teda bola krivdou univerzálnou. Dokonca aj keď univerzálnou nie je..., musíme onomu mlčanlivému citu, ktorý signalizuje rozpor, načúvať. Vyžaduje to zodpovednosť voči mysleniu." ([2], 273)

Koniec dejín? Napriek tomu všetkému možno zároveň s medzinárodnou diskusiou o rozvojových teóriách a novom svetovom poriadku pozorovať aj renesanciu starých koncepcií modernizácie. Pomerne čerstvým príkladom chápania (či nepochopenia alebo azda nedorozumenia pri chápaní) dejinného pohybu a rozvoja v súčasnej filozofii dejín je úvaha Francisu Fukuyamu *Koniec dejín?*, ktorá vyšla r. 1989 v časopise *National Interest* a v rozšírenej knižnej podobe pod titulom *Koniec dejín. Posledný človek v New Yorku* r. 1992. Fukuyama, inak tiež vysoký štátny úradník amerického Ministerstva

zahraničných vecí, hneď v úvode konštatuje úplné víťazstvo ekonomického a politického liberalizmu. "Triumf západnej idey je evidentný predovšetkým v tom, že sa úplne vyčerpali životaschopné systémové alternatívy k západnému liberalizmu ... Sme svedkami nielen konca studenej vojny či prekonania určitého obdobia povojnových dejín, ale konca dejín ako takých: sme svedkami konečného bodu ideologickej evolúcie ľudstva a univerzálnosti západnej liberálnej demokracie ako formy vlády." ([3], 9-10)

Po Alexandrovi Kojévovi tu Fukuyama opäť prijíma dávnejšiu Hegelovu interpretáciu svetových dejín ako produktu pohybu objektívneho ducha. Tento duch spolu s ideami Veľkej francúzskej revolúcie víťazne vpochodoval r. 1806 v sedle Napoleonomho koňa do Jeny. Touto bitkou sa dejiny pre Hegela uzatvárajú v univerzálnom štáte, ktorý rieši rozpory občianskej spoločnosti neriešiteľné v historických formách štátu a ako stelesnenie svetových dejín ruší aj rozpory štátu. Duch sa teda u Hegela rozhodol vstúpiť do priestoru vymedzeného Západom. Na tomto území sa vraj vyriešil aj hlavný rozpor, z ktorého liberálnu spoločnosť obviňoval marxizmus, totiž rozpor medzi kapitálom a prácou. Nechajme opäť prehovoriť Francisa Fukuyamu: "Lenže triedny problém bol vyriešený práve na Západe. Ako si Kojève všimol (a nebol jediný), rovnostárstvo Ameriky predstavuje uskutočnenie Marxovej myšlienky beztriednej spoločnosti. Tým sa pochopiteľne nechce povedať, že by v USA neboli bohatí a chudobní alebo že by sa priepasť medzi nimi v posledných rokoch neprehĺbila. Ale hlavné príčiny ekonomickej nerovnosti nespočívajú v právnej a sociálnej štruktúre americkej alebo západnej spoločnosti, ktoré sú v podstate rovnostárske a relatívne umiernené rozdelené, ale v kultúrnych a sociálnych vlastnostiach skupín, ktoré ju tvoria, a tie sú zasa historickým dedičstvom podmienok predmodernej éry. Bieda čiernych v USA nie je vrodennou vadou liberalizmu, ale 'dedičstvom otroctva a rasizmu', ktoré pretrvávajú ešte dlho po formálnom zrušení otroctva." ([3], 15) Nuž, paradnu piruetu nám tu pán Fukuyama vykonštruoval. A koľkože storočí môže pretrvávať takéto historické dedičstvo? A nemohli by sme vari pomyslieť aj na dedičstvo pravdepodobne najväčšej genocídy, ktorá sa na tejto planéte odohrala na samom počiatku moderného veku a práve na americkom kontinente v už spomínanom stretnutí dobyvateľov s domorodými Indiánmi? Nechajme však dejiny. Ak po nich siahneme, nemusí to vždy vrhať svetlo na naše problémy - a vlastne to častejšie vrhá skôr tieň.

Napokon aj Hegelov eurocentristický pohľad vylučoval ázijské a africké kultúry. V prípade afrických primitívnych spoločností dokonca pochyboval o ich pripravenosti na príchod svetového ducha. A v súčasnosti, takmer dve storočia po Hegelovi môžeme zaregistrovať podobné, hoci zamatovejšie formulované mienky, keď sa napríklad doporúča, aby správu rozvojových krajín vykonávali medzinárodné organizácie. (Rozvojové krajiny s tým už majú skúsenosti zo svojej kolonializovanej histórie. Podivnejšie je však to, že dnes sú zjavné náznaky snáh posunúť túto "opateru" aj na európsky kontinent.)

Demokratizácia a voľný trh. Globalizácia? V zásade v tej istej línii pôsobí aj *demokratizácia a voľný trh*, hlavné heslá súčasných medzinárodných rokovaní, tak politických, ako aj politologických, filozofických, ekonomických, sociologických, teologických, historických či umeleckých. Tu sa však vynárajú aj isté odchýlky v chápaní

týchto pojmov. Vo všeobecnosti však môžeme pozorovať nápor na úplné uvoľnenie "trhových síl", ktoré sleduje ideologickú rehabilitáciu absolútnej nadvlády súkromného vlastníctva, legitimizáciu sociálnych nerovností, rozmanité protistabilizačné pohyby.

Koincidenca týchto trendov rozvoja vháňa našu éru do permanentnej transformácie, v ktorej sa skutočnosť redukuje na kalkulovateľný objekt ľudskej disponibility a manipulácie. Ten istý proces však redukuje človeka na výrobcu a konzumenta, ktorého úloha v tomto súkolí večnej honby za prosperitou je takisto vypočítateľná a zúčtovateľná. Celá táto mašinéria duchovnej nivelizácie sa hladko realizuje v priestore a čase virtuálnej reality, dnes už tak hravo vytváranej s vedeckou presnosťou prepočítaných reklamných a propagandistických metód masových médií. Človek, ktorý stratil dimenziu hĺbky, zbavený svojej identity, dezorientovaný blúdi v púšti žiarivého sveta pôžitkov. Neverí vlastným očiam, neverí vlastným zmyslom ani oku ľudských pojmov, verí len oku televíznej obrazovky. Až virtualita potvrdzuje realitu. Skutočnosť vlastnej skúsenosti je vytláčaná virtualitou generovanou médiami. A vo virtualite je možné všetko. Aj prízračné udalosti vojny sa tu dajú prezentovať ako správne porušenie platných noriem medzinárodného práva v záujme riešenia otázok ľudských práv.

Trh - možno nateraz jemnejšie pomenovanie kapitalizmu - sa pokladá za os rozvoja a tento rozvoj zasa za súčasť celosvetovej expanzie, ktorej nemožno uniknúť. Demokratizácia sa potom považuje za nevyhnutný a prirodzený dôsledok podriadenia sa racionalite svetového trhu.

Rozpory. Kapitalizmus konca studenej vojny a ideologických antagonizmov, kapitalizmus "konca dejín" teda skoncoval tak s totalitarizmom, ako aj s univerzálnymi dejinami, namiesto ktorých sa pokúša o globalizáciu cestou vytvárania jedného svetového trhu. Keďže však potrebuje rozdiely medzi národnými spoločnosťami, musí diferencovať aj svetový trh. V tejto súvislosti si dovoľím uviesť dve pasáže z postrehov J.-F. Lyotarda: "'Filozofie dejín', ktoré inšpirovali 19. a 20. storočie, si nárokovali schopnosť zabezpečiť prechody cez priepasť rôznorodosti či udalosti. Mená, ktoré sú menami 'našej histórie', stavajú proti ich nároku proti-príklady. - Všetko, čo je skutočné, je rozumné, všetko, čo je rozumné, je skutočné: Osviečením toto špekulatívne učenie vyvracia. Prinajmenšom práve tento zločin, ktorý je skutočný..., rozumný nie je." ([2], 285)

Tu by som si predsa len dovoľil pripomenúť, že aj Osviečením bol výplodom rozumu, beštiálne chorého, ale rozumu. Nechám však ďalej hovoriť Lyotarda: "Všetko, čo je proletárske, je komunistické, všetko, čo je komunistické, je proletárske: Berlín 1953, Budapešť 1956, Československo 1968, Poľsko 1980 - a všeličo vynechávam - vyvracajú učenie historického materializmu: pracujúci povstávajú proti strane. - Všetko, čo je demokratické, vychádza z ľudu a deje sa pre ľud a naopak: francúzsky Máj 1968 vyvracia učenie parlamentného liberalizmu; každodenná sociálna realita predvádza zlyhanie zastupiteľskej inštitúcie. Všetko, čo je slobodnou hrou ponuky a dopytu, prospieva všeobecnému zbohatnutiu a naopak: 'krízy 1911, 1929' vyvracajú učenie ekonomického liberalizmu. A 'kríza 1974-1979' vyvracia postkeynesovskú úpravu tohto učenia. Prechody sľubované veľkými teoretickými syntézami končia v krvavých slepých uličkách. Odtiaľ zatrpknutosť a žiaľ divákov na tomto konci 20. storočia." ([2], 286).

Konflikt civilizácií. So zdanlivou dekonštrukciou okcidentalistického diskurzu a s ústupom ideologických systémov začali na medzinárodnej scéne zohrávať stále významnejšiu úlohu rozmanité národné kultúry. Opäť sa vníma význam národnej identity a rámec národnej kultúry sa stáva hlavným prostriedkom vyjadrovania národných záujmov, hodnôt a túžob. Vzápätí alebo súčasne s tým prebieha reformácia okcidentalizmu. V tomto kontexte spomeniem štúdiu Samuela P. Huntingtona *Konflikt civilizácií?*. Hádám nebude neopodstatnené uviesť, že autor ju vypracoval ako súčasť projektu *Zmena bezpečnostnej situácie a americké štátne záujmy* na Fakulte strategických štúdií Harvardskej univerzity. Huntington píše: "V skutočnosti Západ používa medzinárodné inštitúcie, vojenskú moc a ekonomické bohatstvo na nasmerovanie sveta k takým metódam riadenia, ktoré budú udržiavať prevahu Západu, ochraňovať jeho záujmy a podporovať jeho politické a ekonomické hodnoty. Aspoň tak vidia nový svet nezápadní ľudia. A v ich pohľade je významný prvok pravdy." ([4], 40).

Vzhľadom na zosilnené napätie medzi rôznymi víziami zjednotenia sveta, ale najmä medzi rôznymi krajinami či kultúrnymi doménami môže Huntington tvrdiť, že univerzálna civilizácia sa neuskutoční, ale naopak, uskutoční sa svet stretávania rôznych civilizácií. Veď napokon spurnosť, rozpínavosť a svojvôľa niektorých národných kultúr na medzinárodnej scéne môže vyvolávať konflikty rovnako, ako ich vyvoláva despotickosť jednoty.

Stret rôznych kultúr nemusí byť hrozbou. Vždy je však výzvou. V súčasnosti má prístup k takejto výzve niekoľko podob.

Niektoré vlády zdôrazňujú osobitosť vlastnej národnej kultúry a na medzinárodnej scéne obhajujú pluralistickú kultúrnu politiku. Tento postoj možno nazvať kultúrnym partikularizmom a niektoré vlády ho používajú ako pohodlný a účinný prostriedok proti každej kritike ich vlastnej monistickej politiky alebo proti kritike totalitarizmu v ich vlastnej krajine. V množstve debát napríklad o ľudských právach medzi západnými, tzv. postsocialistickými a rozvojovými krajinami (ich najurputnejší hlásatelia bývajú ich najväčšími porušovateľmi) pozorujeme, že jednota mizne v nedohľadne práve preto, že obe strany lipnú na svojich vlastných hodnotách.

Tí, ktorí veria v univerzálnosť svojej kultúry, často očakávajú, že protivníci či partneri z iného kultúrneho prostredia prijmú ich hodnotový systém ako univerzálny systém ľudským hodnôt a často ich k tomu aj nútia. Ak prvý postoj možno považovať za pasívne obrannú politiku, potom tento druhý možno nazvať politikou ofenzívnu. Myslím si však, že ak "útočiaca" strana zvíťazí, rozmanitosť podriadená vyprojektovanej a nanútenej jednote prepukne do konfliktu, pretože takáto jednota si nezíska vzájomnú úctu a vôľu pre porozumenie.

Niektorí teoretici aj politici, ktorí si uvedomujú náročnosť kultivácie zmyslu pre jednotu, sa zriekajú možnosti udržiavania rovnováhy inakostí a vychádzajú zo záujmov. Skúšajú vyvolať konflikt medzi rôznymi kultúrami a náboženstvami, aby ho využili pre naplnenie svojich vlastných záujmov. Takýto postoj možno nazvať teóriou prosperity z konfliktov a jej podobu možno nájsť aj v citovanom článku Samuela Huntingtona.

Prvý svetový poriadok, alebo poriadok prvého sveta? Huntington predpovedá, že rôzne civilizácie budú zohrávať stále významnejšiu úlohu v globálnej politike,

a poukazuje na omyl okcidentalizmu. Ale tým istým dychom sa usiluje nie celkom neúspešne presvedčiť americkú vládnu politiku, aby ťažila z rozdielov a konfliktov medzi konfuciánskymi a islamskými štátmi, aby podporovala v iných kultúrach skupiny, ktoré sympatizujú so západnými hodnotami a záujmami, hoci vraví, že on sám nechce obhajovať potrebu konfliktov medzi kultúrami. Napokon však vidno, že Huntingtonov determinizmus záujmov protirečí jeho tvrdeniu o úlohe jednotlivých kultúr a že jeho východiskom i cieľom nie je nič iné ako posilnenie dominantného postavenia Západu.

Takýto poriadok je opäť len poriadkom Západu, "naordinovaným" ostatnému svetu. Tento *zostatok* sveta však tvorí obrovská väčšina populácie našej planéty. Bol by to len poriadok *prvého* sveta, priveľmi vzdialený od *prvého svetového* poriadku, pretože ten si vyžaduje zmenu paradigmy, vzorca základného vzťahu človeka k svetu. Práve tento vzťah je srdcom spoločnosti a podľa neho sa utvára aj miera spoločnosti a sveta, ako aj ostatné, od nej odvodené normy. "Svetový poriadok", ktorý v náznakoch načrtáva Huntington, môže prispieť len k vynáraní ďalších polarít medzi Západom a inými kultúrami. Výsledkom tohto poriadku môže byť len porušenie miery a zvyšku tých noriem, ktoré západný človek ešte ako-tak rešpektuje, a panstvo noriem pervertovaných, absencia miery, vyklbenie zo vzťahu k svetu a k životu, strata citlivosti na "volanie" bytia a prepuknutie nepokojov, ktoré otrasú základmi ľudskej existencie. Takáto hazardná hra s ničotou je príznačná pre každú dekadenciu. V doméne krásy a estetična, v umení, môže otvárať pohľad pre skrytú tvár pravdy, v hrách politikov na svetovej scéne môže znamenať vychýlenie ľudstva a jeho dejín do absolútneho *mimo*.

Súčasná štruktúra medzinárodných inštitúcií (OSN, Svetová banka, MMF) slúži ako nástroj záujmov najmocnejších krajín Západu. V našej dobe môžeme vidieť priamo v akcii nové formy kolonializmu. Pri pozornejšom pohľade zistíme, že tzv. donorské krajiny v skutočnosti nie sú ani tak darcami, ako skôr prijímateľmi, keďže napriek rozvojovej pomoci z "obdarovaných" chudobných rozvojových krajín prúdi čistý kapitál do bohatých priemyselných krajín. Nie je však mojím cieľom rozoberať politiku medzinárodných inštitúcií. Len si myslím, že pre rozvoj zameraný na skutočnú pomoc danej krajine nie je relevantný iba rast národného produktu, ale aj to, čo sa vyrába, kto, ako a pre koho vyrába a aké sú spoločenské, kultúrne a environmentálne náklady.

Mali by sme si tiež všimnúť, že za prejavmi predstaviteľov vysoko rozvinutých krajín a ich rôznych zoskupení, slávnostne prednášanými na obranu systému voľného svetového obchodu, sa tájí istá dvojité hra. Platné podmienky obchodovania ukazujú, že voľný trh nie je vôbec tak slobodný, ako to sám tento pojem vyjadruje. Zvlášť krajiny strednej a východnej Európy a ešte viac rozvojové krajiny Juhu pociťujú restriktcie uvalené na ne medzinárodnými organizáciami v službách bohatých krajín. Štáty z týchto oblastí sa usilujú dosiahnuť prosperitu v globálnej hospodárskej súťaži, v ktorej sa však musia vyrovnávať so svojim znevýhodneným postavením.

Strata miery, nivelizácia, fetišizácia slobody a opäť globalizácia. Výraznou črtou posledného štvrtstoročia je globalizácia svetového hospodárstva. Ale aj kultúrne je svet čoraz silnejšie poprepájaný. Revolučný vývoj elektronických komunikácií znamená znásobenie možností prístupu k informáciám na celom svete. Masívna imigrácia z Juhu vyvoláva určité zmeny v spôsobe života na Severe. A nie sú to iba zmeny

pozitívne, ale aj zhubné, veď "nahromadeniny ľudí sú vždy liahňou psychických epidémií" (C. G. Jung).

Vari ešte prenikavejšie sa prejavujú vplyvy západnej kultúry v krajinách bývalého tzv. druhého a tretieho sveta. Sieť s okami a očami televíznych a počítačových obrazoviek pokryla zemeguľu a zintenzívnila mediálny tlak, v ktorom sa rodí duchovne nivelizovaná kultúra globalizovaného sveta. Niektoré príznaky vynárajúcej sa svetovej kultúry nás môžu viesť k celkom oprávneným obavám, či takáto kultúra nebude priveľmi poznamenaná dekadentnou záľubou v morbidnosti, násilí a zle, vybičovaným egoizmom alebo presýtenosťou a rezignovanosťou.

Súčasný človek je spútavaný násilím. Vo svojom strhľavom ponore k nohám slobody sa usiluje vyviazať z akýchkoľvek noriem, prekročiť každú mieru, vytrhnúť sa z väzieb ľudskej vzájomnosti. Predsa však iba s vedomím vzájomnej závislosti môžu ľudia konať s úplnou individuálnosťou a osobnou suverenitou a celé spoločnosti, aj tie najväčšie, držia potom spolu. V tomto úteku zo závislosti od vzťahov k svetu a inému sa človek stále viac spútava lanami závislosti od moci, od odľudštených predmetov manipulácie a celým radom zhubných i nezhubných, zjavných i skrytých závislostí. To všetko má slúžiť ako štít proti holej pravde reality. Celý tento útek sa deje v mene slobody. Sloboda tu ale neznamená nič iné ako strach, ktorý však opäť len kladie človeku zásadnú otázku voľby medzi autentickou púťou k radikálnej samote individuácie, nevyhnutne smerujúcej k inému a k absolútne Inému, a odovzdaním sa pohodlnej "slobode" individualizmu nezávislej nezodpovednosti, ponevieraním sa priestormi prázdna smerujúcimi do priepasti bezmiery a bezmieria. Z dna i všetkých stien tejto priepasti žmurkajú na človeka tisíce očí sveta médií.

Choroba kultúry konca 20. storočia spočíva v neschopnosti cítiť realitu ľudí a vecí. Primkávame sa k veciam zbaveným ľudskej miery a zvecnených ľudí používame ako prostriedky manipulácie a zisku. Tvoríme virtuálnu realitu, v ktorej prežívame náhradkové emócie voči neživým znakovým systémom a v aktuálnych životoch zostávame citovo a duševne ochrnutí.

Medializácia, štiepenie času, strach, dôvera. Virtuálne univerzum však vytvára aj úzkosť a strach z budúcnosti a smrti. Práve tu sa ukazuje, ako médiá narábajú s časom, teda s ľudskou existenciou a jej štiepením. Sú v istom zmysle nástrojom nášho strachu, ako aj štítom proti strachu zo smrti. Preto sú také príťažlivé a zabierajú také dôležité miesto v kultúre konca 20. storočia. Z toho všetkého možno však aj vytušiť, že uzdravenie človeka našej éry úzko súvisí s obnovením a vzrastom nie falošnej sebadôvery, ale ozajstnej dôvery k sebe samému a k druhému. Ide tu o čosi, čo človek nemôže urobiť alebo vynútiť si vlastnou vôľou. Môže sa tým nechať len obdarovať. Možnosť takéhoto obdarovania vyrastá však zo vzájomnosti. Tento motív je prítomný v európskej kultúre od jej raných štádií, keď Gréci stavali svätyne Charítiek (darkýň darov) pri cestách, aby ľudia mysleli na svoju vzájomnosť.

Zatiaľ čo strach púdi človeka k maximálnej závislosti od seba ako atomizovaného individua a absolútneho základu vlastnej existencie, prekonanie všetkého strachu, uvoľnenie tragického kŕčovitého zovretia a preťažovania bytia spočíva práve v tom, že dokáže žiť z "milosti" stretnutia s iným človekom i s absolútne Iným. V takomto

oslobodení od strachu sa rodí cesta k uzdraveniu západného individualistu i spoločenstva a celej kultúry. Uzdravený človek žije dôverou v dobro a poriadok základov bytia, v objatí ktorého je svojou autentickou existenciou ponorený. Takáto dôvera a na nej založená sebadôvera mu napokon otvára cestu transcencie.

Difúzia a blší trh. Difúzia kultúry moderného sveta je nezvratný proces. A je samozrejmé, že by mala ľuďom žijúcim v rozvojových krajinách napomáhať pri splnení ich nádejí, že výdobytky vytvorené modernou dobou budú prístupné aj im. Nechcú však, a ani by nemali, platiť za ne stratou vlastnej kultúrnej tradície ako orientačného rámca utvárania svojej identity.

Na druhej strane permanentné imigračné prúdenie priplavilo do všetkých končín strednej a západnej Európy celé spoločenstvá kultúr doposiaľ na európskej pôde neprítomných alebo takých, ktoré v tomto prostredí mali len zanedbateľný význam alebo ho tu nemali vôbec. Preto možno hovoriť aj o difúzii istých prvkov kultúry Juhu a Východu v kultúre Západu, ktorá sa stáva pestrým zhromaždením rozmanitostí podobným burze alebo blšiemu trhu.

Vpád iného. A tak na samom trhovisku, ale aj v divadlách či koncertných sieňach, na javiskách i v hľadiskách je prítomný iný, doposiaľ neprítomný, a to vo vzájomnom styku, osobnom i spoločenskom, kultúrnom i hospodárskom, s kultúrou domácou. V takejto kultúrnej praxi interakciu s iným už neovláda uniformita, ale sa v nej zachováva odlišnosť všetkých jej aktérov.

Víchor rozmanitostí strhol monolitickú záclonu z okien Európy. Z kúskov rozdielnych látok začíname zošívať strakatý záves. Nemá žiadny systém, nevie byť obrazom, vyznačuje sa len plagátovou obrázkovitosťou. Nádej však vzbudzujú isté tendencie smerujúce k nerepresívnemu poriadku rešpektovania iného.

Postéra a dialóg. Konštelácia nášho sveta bez centra dostáva rôzne mená, v ktorých sa opakuje predpona *post*: postindustriálna, postmoderná, postkoloniálna, postkomunistická, postkresťanská... Éra našich životov sa prejavuje ako doba kultúrneho pluralizmu. Náboženstvo, kultúra, politika vedú nepretržitý dialóg. Každý z nás, či už vo svojom povolani a zamestnaní, či už ako učiteľ, kňaz, filozof, teológ, politik, mysliteľ, umelec, alebo jednoducho ako osoba sa nachádza vždy v rozhovore, ktorý už prebieha, v dialógu s iným. Táto situácia rozhovoru je v našej dobe už danosťou, ale individuálna situácia jednotlivca či spoločenstva nemusí byť situáciou dialógu. A nemusíme vždy zotrávať v autentickom dialógu do samého konca. Práve nástoživá prítomnosť iného, ktorý sa vynoril z hmly neprítomnosti priamo pred našim zrakom, nás vyzýva vojsť do vlastnej prítomnosti, vyjsť z našej vlastnej hmly, v ktorej sme sa skryli pred tvárou iného. A zotrvať v dialógu. Nie iba v dialógu redukovanom na holú diskusiu o problémy či o procese postupného nachádzania porozumenia akémusi problému či jeho zmyslu, ale v dialógu ako najzákladnejšom spôsobe nášho vzťahu k svetu. Vzťahu, v ktorom smerujeme k *stretnutiu* s iným človekom, ktorý však nie je znakom v systéme virtuálnych obrázkov, ale živým človekom v žitej skutočnosti.

Udivujúca, zvláštna a prapodivná doba nám klope na dvere a vo svojom košíku nesie dozreté plody svojich nárokov.

LITERATÚRA

- [1] PUCHALLA, D. J.: The History of the Future of International Relations. In: Ethics & International Affairs Vol. 8. Carnegie Council on Ethics and International Affairs. New York 1994.
- [2] LYOTARD, J.-F.: Rozepře. Praha, Filosofia 1998.
- [3] FUKUYAMA, F.: Konec dějin? In: Střední Evropa 6, 1990, č. 15.
- [4] HUNTINGTON, S. P.: The Clash of Civilizations? In: Foreign Affairs 72, 1993, No. 3.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/6118/99.

PhDr. Jozef Pauer, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR